

*І. С. Бондарук*

*викладач,*

*Національна академія статистики, обліку та аудиту*

## **ОЦІНКА РОЛІ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ, ПОВ'ЯЗАНИМИ ІЗ ПЕНСІЙНИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ТА ЇХ ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ**

Однією з найважливіших функцій держави є соціальний захист її громадян. Суть цієї функції полягає в нейтралізації чи послабленні соціальних ризиків зменшення доходів, пов'язаних із втратою працездатності чи досягненням пенсійного віку. Так, академік Геєць В. М. звертає увагу на те, що Україні «крім поточних проблем загрожують, якщо можна так сказати, пенсіонери... зростання частки літнього населення у світі (й Україна не виняток) може призвести до важких економічних наслідків. Якщо не буде змін у пенсійній системі й соціальних програмах, державні борги збільшаться до астрономічних розмірів» [61].

Будь-яка пенсійна схема передбачає розділені в часі потоки платежів, що включають внески учасника до пенсійного фонду і отримувані ним виплати. Будь-який учасник пенсійної системи, що здійснює відрахування, формує очікування щодо майбутньої пенсії. Проте реально отримувані виплати можуть істотно відрізнятись від передбачуваних. Звідси слід вести мову про невизначеність в пенсійному забезпеченні, як про можливість неотримання очікуваного результату або про ризик, як вірогідність несприятливого результату.

Питання пенсійного забезпечення та економічної безпеки займає вагомe місце в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених: **О. Власюк, Г. Пастернак-Таранущенко, С. Дойл, Д. Фишер та ін.** Проте залишаються ще не достатньо дослідженими проблеми управління ризиками, пов'язані із пенсійним забезпеченням та їх вплив на економічну безпеку держави. Тому виникає потреба в науково обґрунтованому дослідженні оцінки ролі

управління пенсійними ризиками та їх впливу на економічну безпеку держави.

Метою статті є дослідження управління ризиками, пов'язаних із пенсійним забезпеченням та проведенні оцінки їх впливу на економічну безпеку держави.

Участь в розподільних і накопичувальних пенсійних схемах пов'язана з різними ризиками як для держави, так і для населення. Розглянемо основні з них, які на нашу думку, мають визначальний вплив на економічну безпеку пенсійного забезпечення – це 1) *фінансові*, 2) *демографічні та соціальні*, 3) *інституційні ризики та загрози*.

1. Одним з основних ризиків в пенсійній сфері є *фінансові ризики та загрози*, серед яких в першу чергу виділимо ризик неплатоспроможності пенсійної системи, який може виникнути в результаті реалізації ризику банкрутства пенсійного фонду. Платоспроможність пенсійної системи означає, що у пенсійного фонду достатньо ресурсів для виплати пенсій згідно зобов'язань.

Кризовий стан пенсійної системи пов'язаний в першу чергу з падінням реального валового продукту (ВВП) з початку 90-х років більш ніж в 2 рази, при тому, що частка витрат на соціальний захист в цей період значно зростає.

Зокрема, витрати на пенсійне забезпечення в Україні є значно високими, в 2010 р. вони склали 16,3% ВВП, це на 6,9 в.п. більше ніж в Данії і Росії, більше ніж у два рази перевищують аналогічні витрати в Нідерландах та Великій Британії і в три рази більші ніж в США (табл. 1). Причому прогнозується значне їх зростання до 2050 р. – в два рази порівняно з 2005 роком і на 48,7 в.п. порівняно з 2010 р. хоча в інших країнах, крім Росії, зростання витрат на пенсійне забезпечення не перевищуватиме 0,2– 3,8 в.п., а в Польщі навіть знизиться з 10,8 до 9,1% ВВП.

Таблиця 1

Динаміка прогнозу витрат на пенсійне забезпечення населення, (% до ВВП)

Країна	2000	2005	2010	2020	2030	2040	2050
Україна	8,7	12,0	17,0	15,2	18,8	20,9	24,2
Німеччина	8,8	9,2	10,2	10,5	11,5	12,1	12,3
Франція	10,5	10,9	13,5	13,6	14,2	14,4	14,2
Великобританія	5,5	5,9	6,7	6,9	7,6	8,0	8,1
США	5,1	5,2	4,9	5,3	6,0	6,0	5,7
Нідерланди	5,3	5,5	6,5	7,8	9,3	10,3	10,3
Данія	7,1	7,3	9,4	10,6	10,6	10,4	9,6
Росія	4,7	н/д	9,4	10,8	14,0	15,4	18,8
Польща	8,5	9,3	10,8	9,7	9,4	9,2	9,1

Джерело: складено та систематизовано за даними [131, 229 ]

Сьогодні, вважаємо досить слушною тезу про те, що «завданням держави є забезпечення стабільності (як політичної, так і макроекономічної), але погляди на її досягнення в умовах кризи помітно різняться. При цьому переважає підхід, який для досягнення стабільності вимагає помірності у витратах, а не їх надмірності, що досить довго спостерігалось раніше та є наслідком в основному помилкової політики, орієнтованої на стимулювання споживання» [61]. Прикладів такої політики достатньо – як серед країн ЄС (Греція, Іспанія, Португалія, Латвія, Угорщина), так і серед країн із транзитивною економікою, до яких належить Україна, котра «переорієнтувала витрати бюджету насамперед на соціальні програми та ще ніяк не виявляла політичної волі, щоб відмовитися від політики використання моделі політичного циклу в економіці, котра довгий час (принаймні з 2004 р.) превалювала» [61].

Поняття платоспроможності накопичувального фонду зі встановленими виплатами є більш формалізованим, тому що зобов'язання чітко визначені і можуть бути зіставними з його активами.

Потрібно також мати на увазі, що сума коштів, перерахованих зі

зведеного бюджету країни до Пенсійного фонду, істотно більша, ніж видатки за статтею соціальний захист пенсіонерів. Цей трансферт складається з двох принципово відмінних частин:

1) кошти на фінансування державних пенсійних програм, що спрямовуються на виплату пенсій та допомоги особам, які не мають стажу для призначення пенсії на загальних засадах, дострокових пенсій деяким категоріям пенсіонерів, на виплату різниці між розміром пенсії, призначеної за окремим законом, та на загальних засадах (державним службовцям, народним депутатам, суддям, науковцям, військовослужбовцям та ін.), виплату надбавок і підвищень до пенсій (за особливі заслуги, донорам, ветеранам, мешканцям гірських населених пунктів, дітям війни, чорнобильцям та ін.), виплату щомісячної державної адресної допомоги до пенсії (дотації), сплату страхових внесків за деякі категорії осіб (за жінок, що перебувають у відпустці по догляду за дитиною до 3-х років, батьків – вихователів будинків сімейного типу та ін.). Це так званий трансферт на розмежування, він включає суто державні зобов'язання, що не притаманні страховій системі, та надаються додатково до страхових пенсій за рахунок бюджетних коштів [141, с. 215];

2) кошти на погашення дефіциту Пенсійного фонду у випадку нестачі власних коштів на виплату пенсій, призначених за Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». На практиці цей дефіцит формується шляхом залучення позичок із єдиного казначейського рахунку для покриття касових розривів. Кабінет Міністрів України Постановою від 02.11.2004 р. № 1477 «Про заходи щодо підвищення ефективності управління державними коштами» дозволив Державному казначейству у випадку виникнення тимчасових касових розривів надавати Пенсійному фонду на договірних умовах безвідсоткові позики за кошти єдиного казначейського рахунку на умовах повернення в межах бюджетного року.

Залежно від фінансового стану Пенсійного фонду, позичка на покриття

касових розривів може бути повністю або частково повернута, але в останні роки значна її частина списується. За даними звіту про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2011 р., загальна сума позички сягнула 58,3 млрд. грн. (Таблиця 2).

Таблиця 2

Бюджетні трансферти до Пенсійного фонду України

(станом на 1 січня)

Рік	Кошти Державного бюджету, перера- ховані до Пенсій- ного фонду, усього, млн. грн.	у тому числі:		Частка бюджетних коштів у загальній сумі надходжень Пенсійного фонду, %
		фінансування державних пен- сійних програм	покриття дефі- циту (списання позички)	
2005	5 995	2 595	3 400	16,0
2006	22 757	6 412	16 345	34,6
2007	17 572	10 282	7 290	24,3
2008	28 032	25 619	2 413	27,0
2009	47 455	41 424	6 031	31,7
2010	65 914	48 539	17 375	39,8
2011	64 800	38 200	26 600	30,8
2012	59 317	41 562	17 755	30,1

Джерело: складено та систематизовано за даними [138, 141, с. 216 ]

Як свідчать дані табл. 2, сума дефіциту власних коштів Пенсійного фонду значною мірою зумовлює загальний обсяг бюджетного трансферту. У 2005 р. сума коштів на покриття дефіциту на третину перевищувала трансферт на розмежування, а в 2006 р. – у 2,5 рази. Завдяки високим темпам зростання заробітної плати та збільшенню надходжень сплачених страхових внесків упродовж 2007–2008 рр. ситуація в Пенсійному фонді значно покращилася – дефіцит зменшився до 2,4 млрд. грн.

Однак у 2009 р. численні підвищення пенсій на фоні розгортання глобальної фінансово-економічної кризи призвели до чергового збільшення дефіциту. У кризовому 2009 р., коли кількість найманих працівників, які становлять основний контингент ефективних платників пенсійних внесків,

скоротилася на 1 млн. осіб, а заробітна плата була фактично заморожена, частка бюджетних коштів у загальному обсязі доходів Пенсійного фонду сягнула майже 40% [143, с. 217].

Щорічне зростання коштів державного бюджету, перерахованих до Пенсійного фонду призводить, в свою чергу до зростання дефіциту державного бюджету України та державного боргу. Дефіцит державного бюджету України у 2011 році був менший обсягу коштів, спрямованих до бюджету Пенсійного фонду України. Проте кошти державного бюджету є єдиним джерелом покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду України. Тому зростання останнього автоматично призводить до зростання державного боргу за умови, що інші статті видатків держбюджету не підлягають секвестру [96, с. 22]. Ураховуючи вищевикладене розглянемо основні індикатори фінансової безпеки України (Таблиця 3).

Таблиця 3.

#### Основні індикатори фінансової безпеки України

(станом на 1 січня)

Основні індикатори фінансової безпеки	Порогові значення	Фактичні значення				
		2008	2009	2010	2011	2012
Дефіцит (-)/профіцит (+) державного бюджету (% до ВВП)	не більше 3	1,4	-1,3	-3,9	-5,9	-1,6
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	не більше 30	30,5	31,4	29,9	28,7	30,3
Сукупний обсяг зовнішнього державного боргу (% до ВВП)	не більше 25	9,7	15,1	23,2	25,3	22,9
Сукупний обсяг внутрішнього державного боргу (% до ВВП)	не більше 30	2,6	4,9	11,6	14,2	13,3

Джерело: складено та систематизовано за даними [130, 129]

Як видно з таблиці 3 у небезпечній зоні залишався дефіцит Державного бюджету (5,9% ВВП проти 3,9% ВВП у 2010 році), який в 2011 р. знизився до 1,3% ВВП. Фінансування дефіциту Державного бюджету спричинило подальше зростання сукупного обсягу державного боргу до 36,2% від ВВП

(при пороговому значенні у 60% від ВВП). До позитивних моментів боргової політики в 2011 році можна віднести: помітне уповільнення темпів приросту загального обсягу державного боргу порівняно з попереднім роком до 36% (проти 67,8% у 2010 році та 113,4% у 2009 році). Обсяг залучених державних зовнішніх запозичень у 2011 році дещо зменшився (на 3,9 млрд. грн. до 54,2 млрд. грн.), проте сума таких залучень залишається досить значною (5% від ВВП).

2. Важливими чинниками впливу ризиків, пов'язаних із пенсійним забезпеченням на економічну безпеку держави є *демографічні та соціальні чинники*, серед яких виділимо ризики: збільшення демографічного навантаження, зниження природного приросту населення, зростання коефіцієнту старіння населення та ризики системи соціального захисту.

У після кризовий період перед Україною постало завдання у своїй економічній політиці переорієнтуватися на підтримку як стабільності та відповідно скорочення питомих витрат на соціальні потреби, так і економічного зростання. Проте умови платоспроможності виявляються різними для різних пенсійних систем.

У збалансованій розподільній пенсійній системі поточні виплати не нижчі поточних надходжень. В цьому випадку коефіцієнт заміщення визначається безпосередньо через коефіцієнт залежності і ставку пенсійних відрахувань працюючих. Відповідно, чим більше працюючих по відношенню до пенсіонерів, тим більші виплати можуть отримувати останні без порушення умови збалансованості внесків і платежів. Як правило, ставка пенсійних відрахувань і методика визначення пенсійної допомоги визначаються законодавчо, і їх зміна пов'язана із значними адміністративними витратами. Перевищення пенсійних внесків над виплатами дозволяє формувати накопичувальні резерви в молодій (незрілій) розподільній системі, які можуть використовуватися згодом для пенсійних виплат. Старіння суспільства при ставці пенсійних відрахувань, що

зберігається, означає постійне зниження рівня пенсій по відношенню до заробітної плати.

Обумовлені зміни відбуваються і в демографічному складі населення. Тенденція, яка спостерігається в Україні (так само, як і в багатьох країнах) досить сумна: скорочення питомої ваги працюючого населення, та збільшення кількості пенсіонерів. Демографічний прогноз (див. таблицю 4) та економічні розрахунки (таблиця 5) свідчать про те, що якщо систему не змінити, то в майбутньому з'являться дуже високі ризики того, що пенсійних внесків працюючих людей не буде достатньо для того, щоб забезпечувати виплату пенсій пенсіонерам.

Таблиця 4.

Зміна демографічного навантаження в окремих країнах світу %\*

	1995	2000	2010	2020	2030	2050	2050 до 1995	2050 до 2010
США	19,2	19	20,4	27,6	36,8	38,4	2,0	1,9
Канада	17,5	18,2	20,4	28,4	39,1	41,8	3,6	2,0
Великобританія	24,3	24,4	25,8	31,2	38,7	41,2	1,7	1,6
Німеччина	22,3	23,8	30,3	35,4	49,2	51,9	2,3	1,7
Франція	22,1	23,6	24,6	32,3	39,1	43,5	2,0	1,8
Італія	23,8	26,5	31,2	37,5	48,3	60,0	2,5	1,9
Японія	20,3	24,3	33,0	43,0	44,5	54,0	2,7	1,6
Швеція	17,4	26,9	29,1	35,6	39,4	38,6	2,2	1,3
Україна (65 і старше)/(15–64)	20,6	20,3	22,3	24,8	30,0	38,7	1,9	1,7
(60 і старше)/(16– 59)	40,4	41,6	40,5	43,6	47,1	64,0	1,6	1,6

\* відношення чисельності населення у віці 65 років і старше і чисельності населення у віці 15-64 років; (дані на 2020-2050 рр. прогноз) дані МВФ.

Джерело: складено і розраховано за даними [139].

В умовах старіння населення, змінюється співвідношення працездатних і пенсіонерів. Сумарних відрахувань стає недостатньо для збереження рівня пенсій, їх розмір знижується за рахунок «запізнілої» індексації і коефіцієнт заміщення (відношення розміру пенсії до розміру заробітної плати) – знижується.

Таблиця 5.



Співвідношення середнього розміру призначених місячних пенсій та середньомісячної заробітної плати в Україні

(станом на 1 січня)

Показник	2002	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Середній розмір визначених місячних пенсій пенсіонерів, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, грн.	83,7	406,8	478,4	751,4	898,4	999,0	1071,6
Середньомісячна заробітна плата, грн.	311	806	1351	1806	1906	2239	2633
Розмір пенсії у % до розміру заробітної плати	26,9	50,5	35,4	41,6	47,1	44,6	40,7

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [118, с.14]

Для вирішення таких проблем в розподільній системі передбачено наступне:

збільшення внесків до пенсійного фонду;

збільшення пенсійного віку і зменшення пенсії.

Оскільки це достатньо непопулярні заходи, та держава удається до них в дійсно надзвичайній ситуації, наприклад, банкрутства розподільної пенсійної системи.

У накопичувальній пенсійній системі платоспроможність визначається наявністю резервів, достатніх для виконання зобов'язань пенсійного фонду. У накопичувальній пенсійній схемі зі встановленими внесками проблема неплатоспроможності може виникнути унаслідок безграмотної або недобросовісної політики керівників фонду, наприклад, при витрачанні пенсійних внесків на поточні витрати або шахрайському використанні отриманих коштів. У загальному випадку необхідно дотримуватися принципу еквівалентності зобов'язань страхувальника і страховика, що реалізується прирівнюванням нетто-премії, яку отримує страховик (зобов'язання страхувальника), узагальненій сумі виплачуваних пенсій (зобов'язання страховика).

Серед ризиків системи соціального захисту відмітимо ризик зростання диференціації доходів і чисельності населення з відносно низьким пенсійним

забезпеченням, що призводить до ризику значного зростання масштабів бідності. В умовах економічного спаду наростання бідності викликане як зниженням реальних доходів, так і зростанням варіації в пенсійних виплатах, що призводить до переходу в стан бідності все більшого числа людей похилого віку (додаток В).

Відповідно до загальноприйнятого визначення, бідність існує в суспільстві у тому випадку, коли певна група населення не в змозі досягти відповідного в даному суспільстві розумного мінімуму рівня добробуту і задовольнити свої «основні потреби». До таких потреб відносяться потреби в охороні здоров'я, харчуванні, житлі, транспорті. На жаль, існуючі статистичні матеріали не дозволяють дати всебічної оцінки стану найменш забезпечених верств пенсіонерів в забезпеченні «базових потреб». Доводиться обмежуватися простішим підходом, коли забезпечені пенсіонери ідентифікуються залежно від того, чи досягає їх дохід певного значення – рівня бідності, відповідного величині прожиткового мінімуму (див. Додаток В).

Значна частина населення пенсійного віку знаходиться за межею бідності, маючи дохід нижче за прожитковий мінімум (див. Додаток В). За даними Державної служби статистики, чисельність бідних в 2010 р. досягла 3713,9 тис. осіб, або 27,1%, в 2011 р. відповідно – 2870,8 тис. осіб, або 20,9% населення країни. Проте ситуація змінюється, якщо врахувати розмір пенсії відносно до прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (додаток В). При цьому кількість пенсіонерів, що отримують пенсію нижче прожиткового мінімуму зменшується до 1,23%, кількість пенсіонерів, що отримують пенсії на межі прожиткового мінімуму – до 9,76%. Останніми роками найбільш висока частка бідного населення була зареєстрована в Рівненській, Закарпатській, Волинській, Житомирській областях. По регіонах найбільше пенсіонерів, що отримують пенсію вище прожиткового мінімуму проживає в Запорізькій, Харківській, Київській, Дніпропетровській, Донецькій областях та в м. Києві і м. Севастополі (див. додаток Г).



У найбільш бідних регіонах особливого поширення набуває застійна бідність, коли бідність переходить з тимчасового стану в хронічний. Помітне зниження бідності вимагає значних ресурсів, що, у свою чергу, може призвести до небезпеки інфляції, і тому урядова доктрина виходить з поступового підняття показників мінімальної пенсії до рівня прожиткового мінімуму. Радикального зниження бідності при такому підході чекати не доводиться, тим більше що інфляція і існуючі розподільні механізми фактично зводять ефект цих заходів в часі до нуля. Розглядаючи вплив нормативних заходів щодо підвищення пенсій на зниження масштабів бідності та нерівності і порівняння середньої пенсії у солідарній системі України з іншими країнами (табл. 2.13), можна зробити висновок, що ми маємо не тільки надмірне соціально-економічне розшарування в пенсійному забезпеченні нашого суспільства, але і розподільні механізми, які створили його, систематично підтримують і перешкоджають подоланню соціальних диспропорцій. Нерівність і відносна бідність значної частки пенсіонерів нарастають що змушує значну кількість пенсіонерів працювати. Так, в 2011 р. працюючі пенсіонери склали 14% до загальної кількості пенсіонерів і більше 17% до облікової кількості штатних працівників, переважну кількість яких становлять пенсіонери за віком – 74%. Найбільше пенсіонерів працює в промисловості, освіті, сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги.

Що стосується несправедливого перерозподілу коштів між поколіннями, то коли суспільство старіє, тоді і ставки внесків до пенсійного фонду збільшуються.

В результаті, приведена вартість пенсійних виплат, що отримуються першими поколіннями, виявляється вище приведеній вартості їх внесків, тоді як для подальших поколінь приведені виплати не покривають величини інвестицій. Наприклад, за даними Усесвітнього банку [219], реальна віддача на внески в розподільну пенсійну систему в США склала 15% для тих, хто досяг пенсійного віку в 1950-60-х роках, 8% для тих, що вийшли на пенсію в

1970-і роки і 2% для тих, хто вийшов на пенсію в 1990-х роках. Таким чином, в умовах старіючого суспільства, розподільна система сприяє перерозподілу благ на користь минулих поколінь за рахунок майбутніх. Проте, треба відзначити, що збільшення навантаження на молодих членів суспільства може бути виправдане постійним зростанням економіки, і, отже, зростанням рівня життя, внаслідок чого сукупний добробут подальших поколінь не буде менший.

Таблиця 2.13

Середня державна пенсія за рахунок коштів солідарної системи

(станом на 1 січня 2011 р.)

Країна	Середня державна пенсія за рахунок коштів солідарної системи	
	грн.	% до середньої зарплати
Україна*	1071,6	40,7
Німеччина	14000 (1300 євро)	45
Франція	14000 (1300 євро)	61,5
Велика Британія	5300 (F 420 )	20
США	9370 (S 1175)	33,3
Нідерланди	15222 (1416 євро)	60
Данія	7983 (5500 датських крон)	17,5
Росія	5369 (20473 рублів)	37,6
Польща	4120 (1500 злотих)	45

Джерело: складено та розраховано за даними [137, 138, 140, с. 7].

\*станом на 1 січня 2012 р.

До ризиків пенсійного забезпечення відноситься також ризик недоотримання норми прибутку від участі в пенсійній системі. У накопичувальній пенсійній системі зв'язок між виплатами і відрахуваннями визначається перш за все величиною ставки відсотка. Чим більше реальні процентні ставки, тим менші внески потрібні для забезпечення заданого рівня пенсій в накопичувальних схемах.

При розподільній пенсійній системі величина внесків від працівників для забезпечення пенсіонерам встановленого рівня пенсій, залежить, як було сказано вище, від демографічної структури населення. Чим більше коефіцієнт залежності, тим більше навантаження по забезпеченню пенсійних зобов'язань на працездатне населення.

Відношення між величиною виплат і внесків показує віддачу на пенсійні відрахування. В накопичувальній системі норма прибутку рівна ставці відсотка, а в розподільній же системі вести мову про норму прибутку можна лише в національному масштабі, оскільки зростання середньої заробітної плати призводить до збільшення прив'язаних до неї пенсій, а зростання зайнятості знижує навантаження на працюючого, так що віддача на внески в розподільну систему залежить від суми темпів зростання заробітної плати і зайнятості [50].

Більшість з розподільних систем, що функціонують в даний час, створювалися в умовах коли населення молодого віку значно перевищувало населення пенсійного віку, коли забезпечення пенсіонерів є однією з необтяжливих форм соціальної підтримки. Крім того, віддача на внески в розподільну систему перевищувала реальну ставку відсотка, так що пенсійні відрахування сприймалися платниками як заощадження, а не податки. Процеси старіння суспільства призводять до зростання коефіцієнта залежності, тобто виникає ризик збільшення навантаження на працююче населення, все більша частина доходів якого витрачається на підтримку немолодих, При цьому падіння темпів приросту населення і темпів приросту заробітної плати нижче рівня реальної ставки відсотка означає неефективність участі в пенсійній системі з погляду особи, оскільки віддача від пенсійних внесків виявляється менше норми прибутку на добровільні заощадження. Більш того, перевищення ставки відсотка темпів приросту населення і заробітної плати означає неефективність розподільної системи з макроекономічної точки зору [220].

Поточні негативні демографічні чинники слід розглядати як реальні і потенційні загрози національній безпеці не тільки на сучасному етапі, але і в перспективі [7, 8]. Загрози в демографічній сфері призводять до виникнення і розвитку негативних кількісних і якісних змін в розвитку населення, негативно впливають на соціально-економічний розвиток країни. Це стане причиною структурного дефіциту трудових ресурсів і може істотно обмежити темпи економічного розвитку. Дефіцит трудових ресурсів в країні створює передумови притоку трудових мігрантів з-за кордону, а при непередуманій міграційній політиці – здатний спровокувати масову незаконну міграцію, яка, безумовно, може стати однією з загроз економічній безпеці держави, суспільства і особи.

Однією з реальних соціальних загроз є депопуляція<sup>1</sup>, особливість якої в Україні полягає, з одного боку, в низькому в порівнянні з навіть розвиненими країнами, рівнем народжуваності, а з іншою в катастрофічно високому, характерному для слаборозвинених країн рівні смертності (додаток Д).

Коефіцієнт природного приросту населення в Україні має стійку тенденцію до зниження практично ще з 1965 р., проте ще в 1990 р. він мав позитивне значення (0,5%). Природний приріст (спад) досяг найнижчих показників в 2000-2005 рр., в 2010 р. він складав -3,5.

Аналізуючи основні індикатори демографічної безпеки України (таблиця 2.14), відмітимо, що зниження рівня демографічної безпеки на 0,2 в.п. до 51% наближає показник до зони критичного стану. Це спричинено насамперед зниженням сумарного коефіцієнту народжуваності до 1,45, враховуючи його питому вагу в інтегральному показнику демографічної безпеки.

Таблиця 2.14.

---

<sup>1</sup> депопуляція – систематичне зменшення абсолютної чисельності населення будь-якої країни або території як унаслідок звуженого відтворення населення, коли наступні покоління чисельно менші за попередніх (смертність перевищує народжуваність, висока еміграція)

Основні індикатори демографічної безпеки України, які відображають ризики що впливають на систему пенсійного забезпечення

(станом на 1 січня)

Основні індикатори демографічної безпеки	Порогові значення	Фактичні значення				
		2008	2009	2010	2011	2012
Коефіцієнт природного приросту (+)/скорочення (-) на 1000 осіб	не менше “+” 2,8	-6,2	-5,3	-4,2	-4,4	-3,5
Частка населення похилого віку у загальній кількості населення, %	не більше 18	20,3	20,4	20,7	20,9	20,9
Демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне, %	не більше 60	64,74	65,02	65,84	66,67	61,0
Сумарний коефіцієнт народжуваності населення (середня кількість дітей, народжених жінкою за все життя), осіб	не менше 2,2	1,35	1,46	1,46	1,45	1,47
Чистий коефіцієнт відтворення населення (брутто), осіб	не менше 1,1	0,65	0,71	0,71	0,70	0,70
Очікувана тривалість життя при народженні, років	не менше 70	68,25	68,27	69,29	70,4	71,0

Джерело: складено та систематизовано за даними [129]

Щорічне скорочення чисельності населення та зниження народжуваності внаслідок чого частка людей похилого віку у загальній кількості населення щорічно збільшується, посилює негативну тенденцію старіння населення та в подальшому призведе до ще більшого збільшення навантаження непрацездатним населенням працездатних.

Стабілізуючими факторами, які мали незначний позитивний вплив на рівень демографічної безпеки за підсумком 2011 р. стало подальше збільшення показника очікуваної тривалості життя (до 71 р.), але даний показник все ще залишається на високому рівні. Майже незмінними залишився індикатор – чистий коефіцієнт відтворення, який є стабільним з 2009 р. (на 100 померлих припадає 70 народжених дітей).



Загалом негативне значення індикаторів демографічної підвищує ризику фінансової безпеки в сфері пенсійного забезпечення. Скорочення загальної чисельності населення через зменшення природного приросту населення обмежує ресурс працюючих, призводить до збільшення навантаження непрацездатним населенням працездатних та ускладнює у довгостроковій перспективі забезпечення сталого економічного розвитку країни.

Демографічна сфера, в першу чергу, потребує соціального реформування та становлення нової соціально-економічної структури населення в країні. Покращення рівня життя населення, сприяння збільшенню рівня народжуваності заходами матеріальної підтримки (підвищення допомоги при народженні дитини) та започаткована пенсійна реформа дозволять підвищити соціально-демографічну стабільність в країні.

3. Наступними чинниками впливу ризиків, пов'язаних із пенсійним забезпеченням на економічну безпеку держави є *інституційні ризики та загрози*, серед яких виділимо ризики: системи менеджменту, тінізації ринку праці, ринкових інституцій, монополізації.

Ризики ринкових інституцій та монополізації у розподільній системі призводять до виникнення ризику зміни умов пенсійного забезпечення, наприклад, підвищення офіційного пенсійного віку або зниження рівня пенсійних виплат. Ризики системи менеджменту також призводять до зниження рівня пенсійних виплат. В результаті очікування осіб щодо величини і термінів отримання пенсії виявляються нереалізованими. Це відбувається в результаті підвищення навантаження на сформовану пенсійну розподільну систему унаслідок старіння населення. При зростанні коефіцієнта залежності розподільна пенсійна система виявляється неплатоспроможною. На платоспроможність пенсійної системи суттєво впливає і підвищення ризику тінізації ринку праці. Стабільність розподільної пенсійної системи визначається також демографічними чинниками, тому

різке погіршення демографічної ситуації, пов'язане із старінням населення, різко збільшує ризик банкрутства розподільної пенсійної системи.

Такі ризики притаманні і організації другого рівня пенсійної системи. При виникненні кризових умов накопичення часто знецінюються через переоцінку ринкової вартості цінних паперів, учасники накопичувальної пенсійної системи незахищені від ринкових ризиків і інфляції.

Так, фінансова криза 2009 року та її вплив на пенсійні активи змусили уряди переглянути й адаптувати пенсійні системи своїх країн, аби оптимізувати пенсійні активи, враховуючи нові економічні реалії. Це, наприклад, розширення інвестиційних можливостей завдяки скасування обмежень на розміщення активів у Румунії, або пропонування більш диверсифікованих портфелів: ризикованіших, консервативних і збалансованих – для того, щоб ефективніше відповідати потребам і можливостям інвесторів, як у Польщі.

В Польщі планується суттєво змінити модель другого рівня, зокрема зменшити розмір внесків та винагороди надавачам послуг, запровадити пенсійні плани в залежності від віку, а також застосовувати нові канали пропонування пенсійних контрактів [6].

З січня 2010 року в Польщі зменшено розмір внесків та винагороди надавачам послуг: максимальний внесок до пенсійного фонду зменшено з 7% до 3,5% поступово впродовж наступних років. Крім того, максимальна винагорода за управління пенсійним фондом призначатиметься тільки тоді, коли фонд накопичить активів вартістю 45 мільярдів злотих (9,7 мільярда євро) [6]. Передбачалося також запровадження пенсійних фондів з різними рівнями ризиків в залежності від віку. Уряд може запровадити три окремі пенсійні фонди з різними рівнями ризиків в одному пенсійному фонді – на кшталт так званої моделі «життєвого циклу» в інших країнах. Збалансований портфель з таким самим рівнем ризику, як у діючих нині пенсійних фондах, є обов'язковим для кожного учасника фонду впродовж певного періоду, після чого, наближаючись до пенсійного віку, такий учасник переходить на

«безпечний» портфель з меншим ризиком. Другий, більш ризиковий варіант, з іншого боку, можна обрати добровільно: учасник може погодитися на більший ризик за умови, якщо від моменту вибору цього варіанту до виходу на пенсію в нього залишається щонайменше 20 років. Якщо таку зміну буде запроваджено, майбутні пенсіонери зможуть одночасно брати участь у двох різних інвестиційних портфелях в одному пенсійному фонді [6].

У зв'язку із ризиком банкрутства в Естонії з 2009 року припинено сплачувати внески до другого рівня системи пенсійного забезпечення на два роки. Працівники сплачували 2% від заробітної плати, а держава сплачувала 4% – остання сума вираховується з внесків до солідарної системи (20%), які сплачує кожен працівник. Такий захід було спрямовано на зменшення дефіциту державного бюджету і забезпечення домогосподарств додатковими коштами для виплати кредитів. В країні на другому рівні зберігаються пенсійні заощадження понад пів мільйона громадян. Коли другий рівень запровадили у 2002 році, сплата пенсійних внесків стала обов'язковою для молоді, народженої до 1983 року, добровільною – для молодших за 60 років, але не дозволеною тим, кому за 60. У фондах другого рівня знаходиться загалом 11 мільярдів крон (993 мільйони доларів США). Сплату внесків до другого рівня відновлено 2011 році: уряд сплачуватиме 2%, а працівники – 1%. Повністю схема відновиться тільки у 2012 році [138].

Враховуючи ризик банкрутства другого рівня системи пенсійного забезпечення в Хорватії планувалось дозволити вкладникам вийти з обов'язкової накопичувальної пенсійної системи другого рівня після отримання фондами від'ємного інвестиційного доходу на рівні близько 12,5% за 2008 рік. Наразі активами управляють приватні інвестиційні фонди, а ставка внесків до другого рівня сягає до 5% від загальної заробітної плати працівника. Проте було враховано попередження МВФ про те, що уряд має утриматися від реформування другого рівня системи пенсійного забезпечення, яке може мати руйнівний вплив на вже й без того ослаблені ринки капіталу та підірвати довіру інвесторів. З часу запровадження

обов'язкових пенсійних схем у 2002 році обсяг активів значно виріс, і тепер вони є важливим джерелом ліквідності для хорватських ринків капіталу. У 2008 році активи другого рівня склали 8% ВВП [6]. Закриття таких пенсійних схем може дестабілізувати систему пенсійного забезпечення загалом. Приклад Хорватії показує, як притік капіталу внаслідок запровадження другого рівня впливає на ринки цінних паперів. З огляду на приплив коштів з другого рівня на ринки капіталу уряди повинні забезпечити наявність на ринку достатньо широкого асортименту фінансових інструментів. Попри те, що активи другого рівня можуть зайняти велику частину капіталу фондового ринку, варто зазначити, що пенсійні кошти розраховані на довгострокові інвестиції, а тому вони не повинні займати більшу частину обігового капіталу.

Оскільки накопичувальна пенсійна система не залежить від демографічної ситуації, то цим вона вигідно відрізняється від розподільної. Також накопичувальні пенсійні системи краще захищені від політичних ризиків. Проте, ці системи схильні до істотних інвестиційних ризиків, пов'язаних з ризиком інфляції і негативних реальних процентних ставок, ризиком невдалого вибору об'єктів для вкладення пенсійних накопичень, а також ризиком неефективного управління цими накопиченнями. В результаті реальна величина пенсії може виявитися нижче очікуваної.

Крім цього, учасники накопичувальної схеми можуть зіткнутися з такими інституційними ризиками (ризиками системи менеджменту), наприклад, відсутність пропозиції послуг за поданням пенсійних ануїтетів, так що пенсіонер, що виходить на пенсію буде позбавлений можливості застрахувати дожиття до віку, що перевищує очікувану тривалість майбутнього життя (табл. 2.15).

Вік дожиття (залишкова тривалість життя після виходу на пенсію) – кількість років, які є імовірність прожити після виходу на пенсію – в Україні є найнижчою серед порівнюваних країн і складає лише 14,0 років для чоловіків та 19,0 років для жінок, тоді як, наприклад, у Франції цей показник

становить відповідно 21,7 та 26,5 років, а до 2050 р. зросте до 24,8 та 29,5 років.

Таблиця 2.15.

Очікувана тривалість життя після виходу на пенсію (років)

Країна		2010	2020	2030	2040	2050	2050 до 2010, %
Україна	чол.	14,0	14,0	16,0	16,6	16,9	17,0
	жін.	19,0	19,0	19,9	21,0	21,4	22,3
Німеччина	чол.	17,0	17,0	18,7	19,5	20,3	119,4
	жін.	20,7	21,7	22,6	23,5	24,4	117,9
Франція	чол.	21,7	22,4	23,3	24,0	24,8	114,3
	жін.	26,5	26,9	27,8	28,7	29,5	111,3
Велика Британія	чол.	16,9	17,7	17,5	17,2	16,9	100,0
	жін.	24,5	21,2	21,1	22,0	21,9	89,4
США	чол.	16,8	17,3	16,8	17,2	17,7	105,4
	жін.	19,3	20,2	20,1	21,0	21,9	113,5
Нідерланди	чол.	17,3	18,1	19,0	19,8	20,6	119,1
	жін.	20,4	21,2	22,0	22,8	23,5	115,2
Данія	чол.	16,4	17,1	15,8	16,5	17,2	104,9
	жін.	9,8	20,8	19,6	20,3	21,0	214,3
Росія	чол.	14,4	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
	жін.	24,2	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
Польща	чол.	14,4	14,9	15,6	16,4	17,2	119,4
	жін.	23,1	24,0	24,9	25,8	26,6	115,2

Джерело: складено та розраховано за даними [140, с. 3]

Нарешті, колективне накопичувальне пенсійне страхування пов'язане з проблемою несприятливого відбору і нерівномірного розподілу витрат і вигод від пенсійних ануїтетів<sup>2</sup> серед застрахованих, що отримало назву моральних ризиків [227, с. 634]. Запровадження державних програм пенсійного забезпечення, зокрема принципу обов'язкового соціального страхування, виключає можливість несприятливого відбору як для розподільних, так і для накопичувальних пенсійних схем, але не вирішує проблеми нерівномірного розподілу витрат і вигод від пенсійного забезпечення [192, с. 316].

<sup>2</sup> ануїтет – періодичні пенсійні виплати, які здійснюються зі встановленими інтервалами часу до того моменту, поки не настане певна подія, визначена у відповідному договорі

Інституційними ризиками пенсійного забезпечення (ризика ринкових інституцій) також є нерівність і дискримінація учасників пенсійного забезпечення. Від організації пенсійної системи істотно залежать перерозподільні ефекти, пов'язані з її функціонуванням [221]. Відмітимо, що в ході виконання будь-яких соціальних програм неминучі втрати. Гроші частково потрапляють не до тим, кому суспільство дійсно хотіло б допомогти.

У певному значенні «криза пенсійної системи», яка торкнулася майже всіх західних країн, – це один з проявів суперечності в соціальній організації і соціальній політиці суспільства:

по-перше, в умовах іншої демографічної реальності (внесок немолодих в соціально-економічне життя був мінімальний), і

по-друге, виходячи з інтересів «молодих», які розглядали «немолодих» як неминуче, але не дуже обтяжливе «навантаження» на працездатне населення.

«Система welfare state для молодих трансформувалася в систему загального добробуту для немолодих» [228].

Як один з аргументів проти переходу від розподільної системи пенсійного забезпечення до накопичувальної часто використовується теза про більшу справедливість розподільної системи. Проте перехід від розподільних систем до накопичувальних зовсім не обов'язково пов'язаний із збільшенням соціальної несправедливості і нерівності.

Приклади несправедливості в розподільній пенсійній системі, якщо справедливим вважати перерозподіл доходу більш забезпечених до менш забезпечених або перерозподіл, прийнятий в результаті суспільного вибору, можна розділити на дві групи:

вигідніші умови для забезпечених учасників (тобто несправедливий перерозподіл усередині одного покоління);

вигідніші умови для старіших поколінь учасників (тобто несправедливий перерозподіл між поколіннями).

Дані по США, Великобританії показують, що розподільна система як мінімум є соціально-нейтральною, якщо не сприяє перерозподілу на користь багатих (рис. 2.4), а в Франції, Нідерландах використовують несправедливий перерозподіл між поколіннями.

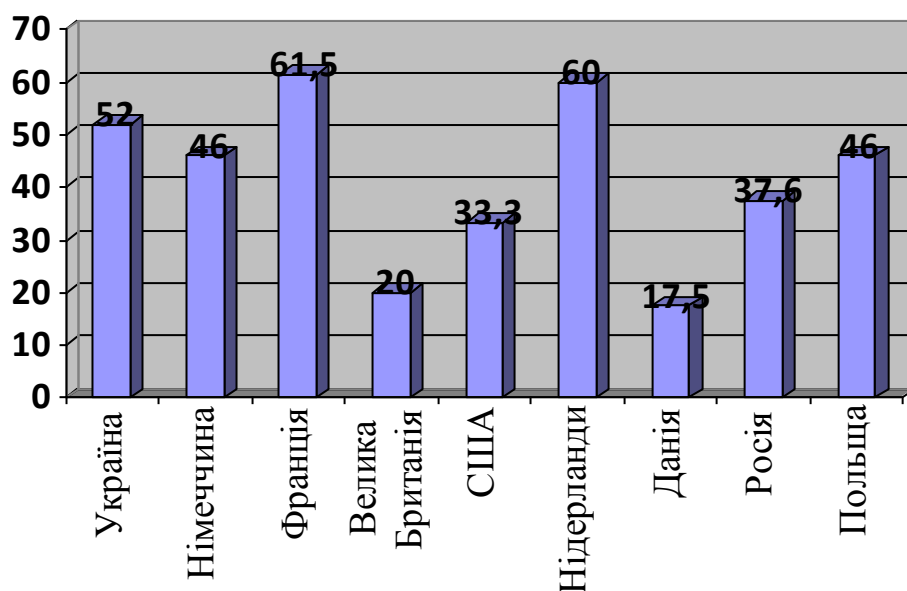


Рис. 2.4. Середня пенсія у солідарній системі в процентному відношенні до середньої зарплати (%)\*

Це пов'язано, по-перше, з тим, що забезпечені люди відрізняються, як правило, більшою тривалістю життя в порівнянні з бідними, оскільки вони можуть дозволити собі якіснішу їжу, краще медичне обслуговування і інше. В результаті, приведена вартість пенсій, що фактично отримуються багатими, виявляється вище приведеної вартості пенсій, що отримуються бідними, більш того, відношення приведеної вартості внесків і виплат для багатих виявляється нижчим, ніж для бідних.

По-друге, забезпечені особи частину працездатного віку витрачають на здобування освіти, пізніше виходять на ринок праці і, відповідно, пізніше починають вносити пенсійні відрахування, в результаті цього приведена вартість їх внесків також зменшується. При цьому вони можуть займати вищі посади, ніж їх неосвічені колеги, і пенсія, що розраховується на базі їх

\* \* Складено автором на основі [131, 229].

доходів, виявляється вищою, ніж у менш забезпечених членів суспільства [223].

Оскільки ставка пенсійних відрахувань є постійною величиною, то для осіб з меншою заробітною платою пенсійні відрахування будуть більш відчутними, ніж для забезпечених, які іноді крім зарплати мають і інші джерела доходів.

Прикладом несправедливого розподілу грошових коштів в одному поколінні при розподільній пенсійній системі є перерозподіл:

від сімей, де обидва працюють, до сімей, де один працює;

від жінок, які працюють на виробництві, до непрацюючих жінок;

від осіб, хто отримує мінімальну та середню пенсію за віком, до пільговиків.

Однією з найбільш реальних соціальних загроз в Україні, є глибока поляризація добробуту населення і дезінтеграція суспільства. В наш час можна з упевненістю констатувати, що Україна по рівню диференціації доходів вже знаходиться в зоні ризику.

Система розподілу пенсій пенсіонерів, забезпечення яких здійснюється відповідно до нормативно-правових актів органами Пенсійного фонду свідчить про існування ризику ринкових інституцій, який, в свою чергу призводить до ризику формування механізму надполярної диференціації пенсій (Додаток Е). Так, якщо ще в 2001 р. відношення максимального і мінімального розміру пенсій перевищувало 13 разів, в 2007 р. – зросло до 44 разів, в 2009 р. і в 2010 р. складало відповідно 28 та 24 раза. На початок 2011 р. диференціація пенсій пенсіонерів, забезпечення яких здійснюється відповідно до нормативно-правових актів органами Пенсійного фонду залишається ще досить високою – максимальний розмір перевищує мінімальний розмір пенсій майже в 20 раз.



Причому, розмір пенсій які отримують переважна кількість пенсіонерів відповідно до закону "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" за останніх десять років знаходиться на рівні 96-97% від середнього по країні, тоді як розмір пенсій які отримують пенсіонери відповідно до законів "Про прокуратуру", "Про статус суддів", "Про Національний банк України", перевищує середню в 4-5 разів, а відповідно до законів "Про Кабінет Міністрів України", "Про статус народного депутата України" – в 15 разів, тобто в порівнянні з дореформеним періодом диференціація пенсій виросла в 2-3 рази (див. Додаток Е).

При накопичувальній пенсійній системі проблеми несправедливого перерозподілу доходів багато в чому знімаються, оскільки існує безпосередній зв'язок між внесками і виплатами. Ключова ідея накопичувальної пенсійної схеми полягає у відході від перерозподільних принципів на користь принципу еквівалентності.

З іншого боку, накопичувальна система має свої проблеми, пов'язані з несправедливістю і нерівністю як усередині, так і між поколіннями. Залежність виплат від реальної величини накопичених резервів призводить до того, що величина пенсій багато в чому визначається станом макроекономічної ситуації в країні в період формування пенсійного капіталу. У відносному виграші знаходиться те покоління, в період трудової активності якого рівень реальних процентних ставок в економіці був високим і навпаки, якщо в період трудової активності були низькі процентні ставки, то це покоління буде у відносному програші. Оскільки коливання реальних процентних ставок носять випадковий характер, то ця проблема могла б бути вирішена за допомогою міжнародної міжгалузевої диверсифікації вкладень.

Важливим є питання про нерівномірний перерозподіл доходів, який в накопичувальній пенсійній системі носить систематичний характер. Довгий термін життя забезпеченіших пенсіонерів призводить до того, що частина їх пенсій фінансується за рахунок накопичень менш забезпечених пенсіонерів, фактичний термін життя після виходу на пенсію яких, виявляється меншим

терміну дожиття, використовуваного в актуарних оцінках при розрахунку пенсії. Об'єднання пенсіонерів з різними термінами дожиття в єдиний страховий пул з єдиними тарифами неминуче спричиняє за собою вигідніші умови для осіб, що характеризуються більшою тривалістю життя, які є, як правило, забезпеченішими членами суспільства. Аналогічна проблема була і при розподільній системі, що ж торкається накопичувальної пенсійної системи, то для вирішення цієї проблеми в багатьох країнах передбачають додаткові можливості, а саме, спадковість залишку коштів на рахунку чи призначення пенсій вдовам або сиротам учасника фонду.

Крім того, неоднорідність економічних агентів призводить до того, що їх оцінки відкладеного споживання можуть істотно відрізнятись. Це означає наявність різних ставок дисконту, що використовуються особами в процесі ухвалення рішень. В результаті негативні наслідки обов'язкової участі в пенсійній системі виявляються чутливішими для незабезпечених громадян, які, як правило, не мають можливості збільшити споживання в перед пенсійному періоді за рахунок зниження добровільних заощаджень.

Ще один негативний момент накопичувальної пенсійної системи пов'язаний з адміністративними витратами, які набагато перевищують витрати розподільного пенсійного забезпечення. Якщо адміністративні внески фіксовані і не залежать від величини трансакцій, власники великих пенсійних накопичень знаходяться у вигіднішому стані і підсумкова віддача від участі в пенсійних схемах для них виявляється вищою, ніж для осіб з невеликими накопиченнями.

Головна відмінність накопичувальної пенсійної системи від державної розподільної, в тому, що учасник сам вибирає пенсійну схему і може сам, в деяких випадках, формувати свій інвестиційний портфель. Більш освічені і більш інформовані особи в таких випадках знаходяться в більш привілейованому стані, ніж менш освічені.

Таким чином, вище розглянуті інституційні чинники опосередковано мають вплив на показники економічної безпеки в макроекономічній та соціальній сфері (таблиця 2.16)

Таблиця 2.16.

Основні індикатори соціальної безпеки України та рівня тінізації економіки, які відображають ризики що впливають на систему пенсійного забезпечення

(станом на 1 січня)

Основні індикатори макроекономічної та соціальної безпеки	Порогові значення	Фактичні значення				
		2008	2009	2010	2011	2012
Відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму працездатних осіб, разів	не менше 3	2,4	2,7	2,6	2,4	2,8
Рівень тривалого безробіття у працездатному віці (відношення чисельності безробітних понад шість місяців до загальної чисельності безробітних), %	не більше 25-30	51,4	45,2	42,2	52,9	46,3
Рівень безробіття (за методологією МОП), %	не більше 10	6,4	6,4	8,8	8,1	7,9
Відношення грошових доходів 10 % найбільш забезпеченого населення до грошових доходів 10 % найменш забезпеченого, разів	не більше 8	5,2	5,4	5,3	5,4	5,4
Рівень тінізації економіки, % до ВВП	не більше 30	27,6	34,3	38,8	36,9	34,0

Джерело: складено та систематизовано за даними [96]

Основною загрозою економічній стабільності розвитку країни залишається значний за масштабами тіньовий сектор національної економіки. І хоча в умовах активізації у 2011 р. виробничої діяльності, стабілізації ситуації на валютному ринку, у банківському секторі та у сфері державних фінансів відбулося його скорочення до 34,0% обсягів офіційного ВВП, проте це суттєво вище за порогове значення (30%).

Найбільш вагомим індикатором негативного впливу на соціальну безпеку продовжували залишатися невідповідність середньої зарплати прожитковому мінімуму працездатних осіб (у 2011 р. перевищення становило 2,8 рази), а також високий рівень тривалого безробіття у

працевдатному віці, який у два рази перевищує порогове значення. (відношення чисельності безробітних понад шість місяців до загальної чисельності безробітних), %.

Рівень безробіття населення віком 15–70 рр. (за методологією Міжнародної організації праці), як індикатор, що має значну питому вагу серед показників соціальної безпеки, в Україні становив 7,9% економічно активного населення та був нижчим, ніж відповідний показник по країнах ЄС (9,7%) [96, с. 14].

Відносно низький порівняно з європейськими показниками рівень безробіття протягом усього трансформаційного періоду економіки – одна з основних особливостей українського ринку праці. Відкрите безробіття зростає в Україні й інших країнах з перехідною економікою. Проте на відміну від багатьох країн Центральної та Східної Європи, в яких рівень безробіття досяг двозначних чисел відразу після початку перехідного періоду, в Україні рівень безробіття зростав повільно [199].

Існує декілька пояснень занадто низьких рівнів зареєстрованого безробіття, які не відповідають стрімкому спаду обсягів виробництва у перші роки перехідного періоду [96, с. 14].

Головними з них є, по-перше, поширене застосування таких специфічних адаптаційних механізмів, як затримки з виплати заробітної плати, відправлення працівників в адміністративні неоплачувані відпустки або їх переведення на скорочений графік роботи. Наразі в Україні значною мірою поширене приховане безробіття, тобто вимушена неповна зайнятість.

По-друге, масштаби реального безробіття недооцінені, оскільки у показниках зареєстрованого безробіття не охоплено осіб, які не були зареєстровані у Державній службі зайнятості, але вважалися б безробітними за визнаними у світі критеріями безробіття [199].

Значну загрозу економічній безпеці держави мають тіньові доходи населення. Тіньовими вважаються доходи населення у грошовій формі, отримані з соціально-нейтральних чи соціально-позитивних джерел неформального сектора, неврахованих і неоподаткованих державою видів

економічної діяльності. Тобто, тіньові доходи – це доходи, які формуються в процесі тіньової діяльності некримінального характеру [96, с. 15].

За деякими оцінками, в Україні «прихована» зарплата, на яку не нараховуються податки, становить близько 11 % валового внутрішнього продукту країни [3, с. 20]. Зрозуміло, що такі доходи не оподатковуються та на них не нараховуються внески до пенсійного фонду, що збільшує дефіцит Пенсійного фонду України та є прямою загрозою економічній безпеці держави в цілому.

Таким чином, в цілому розподільчі системи є більш надійними, тобто стійкими до впливу різноманітних ризиків. Але вони одночасно є й більш інерційними. Це означає, що вони знаходяться здебільшого під впливом довготривалих процесів, а сам вплив характеризується, серед іншого, певним лагом у часі. Цей лаг може вимірюватись кварталами чи роками (макроекономічні, політичні негаразди), а інколи й десятиліттями (демографічний спад).

Натомість накопичувальні системи можна охарактеризувати як більш ризикові, оскільки вони прямо залежать від ситуації на фінансових ринках. Саме тому вони вважаються більш вразливими перед фінансовими кризами. Пенсійні активи можуть різко скоротитись протягом тижнів й навіть днів, але можуть так само швидко й відновитись.

Отже, система пенсійного забезпечення як складова фінансової системи держави знаходиться під впливом певних, зовнішніх по відношенню до неї ризиків та загроз. Таким чином, систематизуємо фактори впливу ризиків в сфері пенсійного забезпечення на економічну безпеку держави, серед яких виділимо фінансові ризики, зокрема: ризик неплатоспроможності пенсійної системи, ризик банкрутства розподільної пенсійної системи, ризики того, що пенсійних внесків працюючих людей не буде достатньо для того, щоб забезпечувати виплату пенсій пенсіонерам, ризик недоотримання норми прибутку від участі в пенсійній системі, ризик зростання бідності пенсіонерів; демографічні ризики, зокрема: ризик збільшення навантаження на працююче населення, депопуляція, особливість якої в Україні полягає, з одного боку, в низькому в порівнянні з навіть розвиненими країнами, рівнем

народжуваності, а з іншого в катастрофічно високому, характерному для слаборозвинених країн рівні смертності; інституційні ризики, зокрема: ризик зміни умов пенсійного забезпечення, нерівномірного розподілу витрат і вигод, ризик формування механізму надполярної диференціації пенсій, ризик нерівності і дискримінації учасників пенсійного забезпечення.

При розробці конкретних заходів з реформування розподільних відносин і визначенню стандартних нормативів орієнтація на середні показники по країні без урахування мінімальних показників неефективна. Вважаємо, що найближчими роками соціальна політика повинна бути скорегована з урахуванням демографічної специфіки України направлена на проблеми забезпечення економічної безпеки пенсійного забезпечення (захищеності) людей, запобігання і припинення подальшого падіння рівня і якості життя населення.

Таким чином, пенсійний захист держави має забезпечити громадян достойним, реальним, постійним і надійним доходом у старості відповідно до особистого вкладу кожного протягом періоду його економічної активності. Одночасно на макрорівні він покликаний сприяти економічному розвитку держави через внесок у фінансову стабільність, рівномірний та адекватний податковий тиск, акумулювання й інвестування довгострокових фінансових ресурсів у економіку країни.